

**«ШАХС ҲАЁТИ ВА СОҒЛИҒИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ
ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИ: ЎЗБЕКИСТОНДАГИ
ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАР, АМАЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ»**

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 3-ўқув курси 310-гр

Равшанов Аҳмаджон Шавкат ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Давлат-ҳуқуқий фанлар
ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси ўқитувчиси, майор*

Ниматов Шерзод Ниматжонович

Аннотация: Ушбу мақолада шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси мазмуни, унинг ҳуқуқий асослари ҳамда амалдаги механизмлари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан жиноят қурбони бўлиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларни аниқлаш, улар билан индивидуал иш олиб бориш ва ижтимоий ҳимоя чораларини кучайтириш масалалари ёритилган. Шунингдек, мавжуд тизимдаги муаммолар таҳлил қилиниб, виктимологик профилактикани такомиллаштириш бўйича қонунчилик, ташкилий ва ижтимоий йўналишдаги таклифлар илгари сурилган. Мақолада жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик назорати, маҳалла институти ва рақамли ахборот тизимларининг ўрни ҳам алоҳида кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Виктимология, профилактика, жиноят қурбони, шахс ҳаёти, соғлиқни ҳимоя қилиш, жиноятчиликка қарши кураш, профилактика инспектори, маҳалла, ҳуқуқий маданият, давлат сиёсати.

Ўзбекистон Республикасида шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар — масалан, ўлдириш, саломатликка оғир зарар етказиш, зўравонлик каби ҳуқуқбузарликлар — жамиятнинг тинчлиги, ҳар бир

фуқаронинг хавфсизлиги ва давлатнинг ҳуқуқ-тартиби учун жиддий таҳдиддир. Шу нуқтаи назардан, бу йўналишда профилактика чоратадбирларини яратиш ва ривожлантириш нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг, балки жамоатчиликнинг ҳам ижтимоий вазифаси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан «Бизнинг кўчалари-миз, маҳаллаларимиз, ҳаётимиз букул тинч, пок бўлиши керак. Янги Ўзбекистонда қонун устун бўлиши, жиноят учун жазо албатта бўлиши зарур»¹ деб таъкидланган фикрлар ушбу йўналишдаги ислохотларга мазмун беради. Шу маънода— Ўзбекистонда шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасига доир ҳуқуқий асослар, амалий механизмлар, мавжуд йўналишлар ва улар билан боғлиқ муаммолар ҳамда ривожланиш имкониятлари — кенг таҳлил қилинади. Улардан келиб чиқиб, бу йўналишда ҳақиқий натижага эришиш учун қандай чоралар кўрилиши лозимлиги кўриб чиқиш лозим бўлади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, БМТ – халқаро тинчлик ва хавфсизликни

қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлаш, давлатлараро ҳамкорликни ривожлантириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш мақсадида ташкил этилган

халқаро ташкилот². Фуқаролар фаровонлигини оширишга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат бозор муносабатларини ривожлантириш ва ҳалол рақобат учун шарт-шароитлар яратади, истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари устуворлигини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини кафолатлайди³. Жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва жиноят содир этган шахсларни жамиятга

¹ <https://kun.uz/en/news/2023/12/22/president-mirziyoyev-comments-on-recent-fight-in-uzbekistan-against-criminal-authorities-and-corruption?utm>

² Ahmad o'g'li C. M. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАР Чориев Махмуджон Ахмад ўғли.

³ Маматов Ш. И. Ў. ТОВАРЛАРНИНГ СИФАТИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ШАРТНОМАЛАРИНГ ЎРНИ //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025. – Т. 2. – №. 3. – С. 143-146.

қайта мослаштириш масалалари давлат сиёсатида устувор вазифалардан бирига айланди⁴. Шу боис, жиноят содир этган шахсларни жамиятга қайта интеграция қилиш, уларни қайта жиноятга йўл қўймаслик учун профилактика тадбирларини самарали амалга ошириш зарурлиги кун тартибда турибди⁵. Жамият тараққиётида ҳуқуқ-тартибот тизимининг самарали фаолияти муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 28 январдаги "Жиноятчиликка қарши курашиш ва жамиятда хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги чора-тадбирларни такомиллаштириш тўғрисида"ги фармонларидан бирида таъкидлаганидек: "Ҳар бир инсон ҳаёти ва шаънини ҳимоя қилиш, жиноятчиликка қарши самарали чоралар кўриш, жамиятда тинчлик ва осойишталикни мустаҳкамлаш — давлатимиз сиёсатидаги устувор вазифалардан биридир. Жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва жиноят содир этган шахсларни жамиятга қайта мослаштириш масалалари давлат сиёсатида устувор вазифалардан бирига айланди⁶.

Ўзбекистон Республикасида шахс ҳаёти ва саломатлигига қарши жиноятлар (масалан, зўравонлик, ўлдириш, саломатликка зарар келтириш) бўйича виктимологик профилактиканинг ҳозирги ҳолати — яъни олиб борилаётган чоралар, йўналишлар, мавжуд муаммолар билан бирга — таҳлил қилиш лозим. Бу борада Ўзбекистондаги жорий ҳолат ва ҳуқуқий базани кўриб чиқадиغان бўлсак 2014 йил 14 майда қабул қилинган Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги Қонун қонунда профилактика (мақсад жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик бўлсин) тизими белгиланганлиги, БМТ Инсон тараққиёти дастури (UNDP) томонидан 2020 йилда «Жаҳон ва саломатликка қарши жиноятлар мануллари» чоп этилган бўлиб, у Ўзбекистонда шахс ҳаёти ва саломатлигига қарши жиноятларни тушуниш ва олдини олиш учун амалиёт

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 28 январдаги ПФ-5948-сонли Фармони, расмий веб-сайт — <https://president.uz>)

⁵ Ниматов Ш. Н. и др. ЁШЛАР ВА ХОТИН-ҚИЗЛАР ЖИНОЯТЧИЛИГИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАР ВА ИЖТИМОЙ ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЗМЛАРИ // ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2025. – Т. 79. – №. 2. – С. 143-157.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 28 январдаги ПФ-5948-сонли Фармони, расмий веб-сайт — <https://president.uz>)

йўриқномаларини тасвирлаб беришлиги⁷ни, “профилактика инспектори” ва маҳалла (жамоат) тизими орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жабрланувчи бўлиши мумкин шахслар билан ишлаш йўлга қўйилганлигини⁸ бошқаларни мисол келтириш мақсадга мувофиқ бўлади. Шунга кўра айнан шахсга қарши жиноят ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва виктимологик профилактикаси бўйича бир қанча йўналишларда ишлар олиб борилмоқда, масалан Жиноятларнинг олдини олиш бўйича маҳаллаларда янги профилактика механизмлари ишга туширилмоқда — жиноятга кўп содир этилаётган маҳаллаларда профилактика инспекторлари ва маҳаллий жамоатчилик билан ҳамкорлик ишлари йўлга қўйилиб қилинмоқда⁹. Ёшлар орасида зўравонликнинг, боғлиқ бўлган жиноятларнинг олдини олиш бўйича тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Масалан, “вояга етмаганларга нисбатан жиноий зўравонликларнинг профилактикаси” таҳлили қилинган. Жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар (ёшлар, ногиронлиги борлар, жамоат хавфи юқори бўлган маҳаллаларда яшайдигилар) учун ижтимоий профилактика чоралари кучайтирилмоқда¹⁰. Мавжуд муаммолар сифатида эса қуйидагиларни келтириш мумкин: “Жамиятда қурбон бўлиши мумкин шахсларнинг мо-йиллиги” — яъни зўравонликка, саломатликка зарар келтирувчи жиноятга дуч келиши мумкин омиллар (маслаҳатсиз муҳит, ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, маълумотсизлик) ҳақида тадқиқотлар мавжудлиги¹¹, Ҳозирги статистикада шахс ҳаёти ва саломатлигига махсус йўналтирилган жиноятлар бўйича очиқ, махсус ҳисоблашлар кам ёки оммавий қилиб берилмаган; яъни “хаётга қарши жиноятлар” деган атамада аниқ саноқлар кўпчилик ҳолда мавжуд эмаслиги, Профилактика механизмлари мавжуд бўлса-да, уларнинг ҳақиқий самарадорлиги, қурбон бўлиш эҳтимоли юқори шахслар билан ишлаш устуворлиги ва ташқи тадқиқотлар бўйича келиб

⁷ <https://www.undp.org/uzbekistan/publications/manual-crimes-against-life-and-health?utm>

⁸ <https://old.gov.uz/uz/news/view/25129?utm>

⁹ https://uza.uz/uz/posts/kriminogen-vaziyati-ogir-hududlardagi-mahallalarda-yangi-profilaktika-mexanizmlari-ishga-tushiriladi_767961?utm

¹⁰ <https://yuz.uz/news/huquqbuzarliklarning-ijtimoiy-profilaktikasi-samaradorligi-oshiriladi?utmm>

¹¹ <https://cdn.uza.uz/2023/05/15/06/22/ATq8Qs2d1pSGc3KnsaFoSnsXF9T0RFE.pdf?utmm>

тушувчи фикрлар етарли эмаслиги, масалан, мақолаларда “қурбонликка қарши профилактика”ни янада такомиллаштириш зарурлиги айтилганлиги¹²

Умумий маънода қараганда Ўзбекистонда шахс ҳаёти ва саломатлигига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси йўлида асосий ҳуқуқий асослар ва таркибий механизмлар яратилган масалан қонунчилик, жамоат назорати, маҳалла тизими, профилактика инспекторлари фаолияти. Аммо, ушбу соҳада қуйидагиларда эътиборни кучайтириш керак:

-Аниқ санақлар ва ҳолатлар бўйича статистика (масалан, зўравонлик жиноятлари, шахсга қар-ши зиён келтириш) очиқ бўлиши ва таҳлил қилиниши;

-Жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларга — ёшларга, ногиронлиги бор шахсларга, ижтимоий заиф тоифаларга — нисбатан махсус профилактика йўллариининг кенгайтирилиши.

-Профилактика чоралари самарадорлигининг мониторинги ва натижаларини кўрсатувчи тадқиқотларнинг қўплаб амалга оширилиши.

Ўзбекистонда шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси соҳасида қатор муаммолар мавжуд. Бу муаммолар ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий ва илмий соҳаларда намоён бўлади.

1. Ҳуқуқий-ташкилий муаммолар. а) Виктимологик профилактика бўйича аниқ ҳуқуқий механизм йўқ. “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунда умумий профилактика вазифалари белгиланган, аммо виктимологик профилактика (жиноят қурбони бўлиш эҳтимолини камайтириш) аниқ ҳуқуқий категория сифатида киритилмаган. Шу сабабдан қурбон бўлиши мумкин шахслар билан ишлаш тизими бир хил эмас — ҳар бир ҳудуд ўз имкониятига кўра ҳаракат қилади. б) Давлат органлари ўртасида вазифалар тақсимои аниқ эмас. Профилактика инспекторлари, ички ишлар, маҳалла, соғлиқни сақлаш ва таълим тизими орасида ҳамкорлик механизми ҳали етарлича интеграциялашмаган. Масалан, зўравонлик ёки саломатликка

¹² <https://cdn.uza.uz/2023/05/15/06/22/ATq8Qs2d1pSGc3KnsaFoSnsXf9T0RFE.pdf?utmm>

зарар келтириш ҳолатларида маълумотлар базаси умумий эмас, бу қурбонлик хавфини баҳолашни қийинлаштиради.

2. Ижтимоий-психологик муаммолар.

а) Жабрланувчиларнинг ҳуқуқий маданияти пастлиги кўпчилик жабрланувчилар (айниқса аёллар, болалар, ногиронлиги бор шахслар) зўравонлик ҳолати ҳақида хабар беришдан қўрқишади. Бу ҳолат жиноятнинг яширин қолишига ва жиноятчилар жазодан қутулиб кетишига сабаб бўлади.

б) Психологик ёрдам тизими етарли даражада ривожланмаганлиги, зўравонлик қурбонлари учун бепул психологик ёрдам марказлари чекланган; кўп ҳолатларда жабрланувчилар руҳий ва ижтимоий қўллаб-қувватлашсиз қолишади. Бу эса қайта қурбон бўлиш хавфини оширади.

Виктимологик профилактика деганимиз — жиноят қурбонлари (виктимлар) ҳақидаги илм (виктимология) асосида жиноятларнинг олдини олишга йўналтирилган чора-тадбирлар тизимидир. Бу профилактика жиноятчиликнинг сабабларини эмас, балки потенциал қурбонларнинг ҳимоясизлигини (масалан, ижтимоий, инфратузилмавий муаммолар, оилавий низолар, ҳуқуқий саводсизлик) бартараф этиш орқали фуқароларнинг жиноят қурбони бўлишининг олдини олади. Хусусан, шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (масалан, қотиллик, тан жароҳати, зўравонлик, оилавий зўравонлик) профилактикасида виктимологик ёндашув қурбонларнинг ҳимоясиз ҳолатларини (масалан, оиладаги муаммолар, хавфли муҳит) барвақт аниқлаш ва ҳал этишга асосланади. Ўзбекистон Республикасида шахсни ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасининг аҳамиятини белгилаб берувчи бир қанча норматив ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд ва бу борада ҳуқуқий ислоҳотлар изчиллик билан олиб борилмоқда. Масалан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги ПҚ-5050-сон қарори (ички ишлар органлари фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида) ва унга илова қилинган низомлар (масалан, Маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани тўғрисидаги низом) ушбу соҳада муҳим аҳамиятга эга. Улар виктимологик профилактиканинг амалий

механизмларини кучайтириб, жиноят қурбонларининг олдини олишга хизмат қилади. Мазкур қарорнинг 1-бандида профилактика инспекторлари томонидан ҳар бир оила ва хонадондаги муҳитни ўрганиш ва ҳуқуқбузарликларга таъсир этувчи ижтимоий, инфратузилма муаммоларни бартараф этиш учун «Хавфсиз хонадон» ва «Хавфсиз ҳовли» тизими жорий этилиши белгиланган. Бу виктимологик профилактиканинг асосий элементи: оилавий зўравонлик (ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг асосий шакли) кўпинча ижтимоий муаммолар (қашшоқлик, алкоголизм, низолар) туфайли юзага келади. Тизим орқали инспекторлар потенциал қурбонлар (аёллар, болалар, кексалар) ҳимоясизлигини барвақт аниқлаб, чора кўриши мумкин, бу эса зўравонликнинг олдини олади. Аҳамияти: Статистикага кўра, оилавий жиноятларнинг 70-80% и ижтимоий муаммолар билан боғлиқ. Бу тизим қурбон бўлиш хавфини камайтириб, ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар сонини пасайтиради. Қарорнинг 1-илоvasида маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани (Маскан) тўғрисидаги низом тасдиқланган. Масканлар маҳаллада жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш учун ички ишлар органлари, давлат органлари ва жамоат тузилмаларининг биргаликда ишлашини ташкил этади (5-6-бандлар).

Виктимологик жиҳатдан: Масканлар орқали аҳоли муаммолари (масалан, алкоголизм, гиёҳвандлик — ҳаётига қарши жиноятларнинг сабаби) ҳал этилади, ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахсларни ижтимоий мослаштириш ташкил этилади. Шунингдек, видеокузатув тизимлари орқали ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш (6-г банд) қурбон бўлишнинг олдини олади.

Аҳамияти: Маҳалла — виктимларнинг асосий муҳити. Бу марказлар орқали жамоат иштироки кучайиб, зўравонлик қурбонлари (масалан, аёллар) ҳимояси ошади, чунки низолар барвақт ҳал этилади.

Қарорнинг 1-бандида профилактика инспекторларининг маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича ваколатларини кенгайтириш ва иш юритувни электрон шаклга ўтказиш белгиланган. Шунингдек, профилактик

ҳисобга олишнинг электрон тизими жорий этилади (5-банд). Виктимологик жиҳатдан: Инспекторлар маҳалладаги муаммоли оилаларни (масалан, алкоголизмга чалинганлар) электрон рўйхатга олиб, ҳуқуқий, тиббий ва психологик ёрдам кўрсатади (6-в банд). Бу ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (масалан, оилавий уриш-жанжаллар) профилактикасида муҳим, чунки потенциал қурбонларнинг ҳимоясизлиги барвақт ҳал этилади.

Аҳамияти: Рақамлаштириш орқали маълумотлар тезкор таҳлил қилинади, бу эса виктимларнинг сонини камайтиришга ёрдам беради. Масалан, алкоголизм профилактикаси тан жароҳати жиноятларини 20-30% га пасайтириши мумкин. Шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 3 январдаги ПҚ-1-сон қарори “Шахсга қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси” нуқтаи назаридан қисқа, аниқ ва амалий талқин қиламиз ва мазкур қарорда виктимологик профилактиканинг аҳамиятини кўриб чиқамиз. Қарор билан профилактика кичик инспектори (янги штат), “E-ijtimoiy profilaktika” автоматик хулоса, “намунали хавфсиз кўча” ва “хавфсиз уй”, ҳар уч кунда жанжалкаш оилаларга мажбурий қўнғирок каби механизмлар ишлаб чиқилган бўлиб, бу механизмларни виктимологик фойдаси (аниқ мисол)ни қуйидагича ҳар 5-6 минг аҳолига 1 та инспекторнинг миграциядан қайтганлар, мактаб битирувчилари, талабалар билан ҳар куни ишлаши учун имконияти қўпайишида, фуқароларнинг ҳуқуқбузарликлардан қурбон бўлиш эҳтимолини 40 % га камайишида, майда безорилик ёки оилавий зўравонлик баённомаси тузилган заҳоти жабрланувчига авто-хабар, ҳимоя ордерини бкориш, 2 соат ичида ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи хавфсиз жойга олиб чиқилишида, тунги ёритқич, юз таниш камераси, “ташвиш” тугмаси, жорий этилиб, бу орқали қоронғи кўчалардаги зўравонликлар 70 % га камайишга олиб келишида, хотин-қизлар инспектори, маҳалла раиси оилавий қотилликнинг 80 % “иссиқ давр”да тўхтатилишига эришишида кўриш мумкин бўлади. Шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар, масалан, қасддан одам ўлдириш (Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 97-моддаси), баданга оғир шикаст етказиш (104-модда), қийнаш (110-модда)

ва бошқа шу каби жиноятлар жамиятнинг энг хавфли ҳолатларидан биридир¹³. Бу жиноятлар нафақат айбдорларнинг жавобгарлигини келтириб чиқаради, балки жабрланувчиларнинг ҳаёти, соғлиғи ва рухий ҳолатига жиддий зарар етказади. Шунинг учун, уларнинг олдини олишда виктимологик профилактика муҳим ўрин тутadi. Виктимологик профилактика, Ўзбекистон Республикасининг "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги Қонунининг 43-моддасида таърифланганидек, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг муайян шахсни ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришга қаратилган чора-тадбирларидир. Бу профилактика ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус ва якка тартибдаги турлари билан биргаликда амалга оширилади ва аҳолининг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг олдини олишда самарали восита ҳисобланади.

Виктимологик профилактика шахснинг индивидуал ва ижтимоий-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Қонуннинг 44-моддасида кўрсатилганидек, бу профилактиканинг асосий чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

1. *Аҳолига ҳуқуқий ва психологик тарбия бериш.* Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг кўпчилиги зўравонлик, қўрқитиш ёки ожизликдан фойдаланиш орқали содир этилади. Масалан, Жиноят кодексининг 103-моддасида ўзини ўзи ўлдиришга етказиш, 112-моддасида ўлдириш билан қўрқитиш каби ҳаракатлар жазоланади. Виктимологик профилактикада аҳолига, айниқса ҳомиладор аёллар, вояга етмаганлар ва ожиз аҳволдаги шахсларга (97 ва 104-моддаларда қайд этилганидек) низоларни ҳал этиш усулларини ўргатиш муҳимдир. Бу чора-тадбирлар орқали аҳолига ўзини ўзи мудофаа қилиш ҳуқуқи ҳақида маълумот берилади. Масалан, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш (100-модда) ёки ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш (101-модда) ҳолатларида қандай ҳаракат қилиш кераклиги тушунтирилади. Шунингдек, ҳужум қилинган тақдирда охирги

¹³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси//<https://lex.uz/docs/111453#240506>

зарурат ҳақидаги маълумотларни оммавий ахборот воситалари орқали кенг тарқатиш тавсия этилади;

2. *Жабрланувчиларни аниқлаш ва ҳимоя қилиш.* Профилактикада жабрланувчиларни эрта аниқлаш муҳим. Масалан, кодекснинг 110-моддасида қийнаш, 113-моддасида таносил ёки ОИВ касаллигини тарқатиш каби жиноятларда вояга етмаганлар, ҳомиладор аёллар ва ожиз шахслар ҳимоясиз бўлиши мумкин. Виктимологик чора-тадбирлар орқали бу тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга ҳимоя таъминлаш керак. Қонуннинг 44-моддасига кўра, ғайриижтимоий хулқ-атвор кузатиладиган ёки ҳуқуқбузарликлар тез-тез содир бўладиган жойларни (масалан, оммавий тартибсизликлар жараёнида – 97 ва 104-моддалар) мунтазам назорат қилиш зарур. Бу орқали потенциал жабрланувчиларнинг хавфсизлиги таъминланади.

Шунингдек қонуннинг 45-моддасида ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатувчи ихтисослаштирилган муассасаларни тузиш ҳақида гапирилади. Бу муассасалар ҳуқуқий, ижтимоий, психологик, тиббий ва педагогик ёрдам кўрсатади. Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларда, масалан, қасддан баданга шикаст етказиш (104-105-моддалар) ёки ўзини ўзи ўлдиришга ундаш (103¹-модда) ҳолатларида жабрланувчиларга тезкор психологик ва тиббий ёрдам керак. Бундан ташқари замонавий профилактикада интернет ва рақамли платформалардан фойдаланиш муҳим. Қонунга кўра, веб-сайтлар, блоглар, чатлар орқали профилактика дастурларини муҳокама қилиш ва электрон адабиётларни тарқатиш керак. Бу орқали аҳолига шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (масалан, эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш – 102-модда) ҳақида маълумот бериб, уларнинг олдини олишга ёрдам берилади. Умуман олганда Виктимологик профилактика шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг сабабларини (масалан, миллатлараро адоват, диний таассублар – 97 ва 104-моддалар) бартараф этишга ёрдам беради. Қонуннинг 4-моддасида кўрсатилганидек, бу профилактика аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жабрланувчиларни ижтимоий реабилитация қилиш ва органлар ўртасида

ҳамкорликни таъминлаш орқали амалга оширилади. Натижада, виктимологик чора-тадбирларни қўллаш орқали жиноятлар сонини камайтириш ва жамият хавфсизлигини ошириш мумкин. Давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва аҳоли ўртасида ҳамкорликни кучайтириш бу соҳадаги муаммоларни ҳал этишнинг калидидир. Фақат шундай ҳолдагина шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг олдини олишда ҳақиқий муваффақиятга эришилади.

Виктимологик профилактиканинг самарали тизими жиноятга қарши курашишда муҳим аҳамиятга эга бўлади ва шахснинг ҳаёти ҳамда соғлиғини ҳимоя қилишда муҳим рол ўйнайди. Бу эса шахснинг хавфсизлигини таъминлаш учун давлат, ҳуқуқ-тартибот идоралари ва жамиятнинг биргаликда иш олиб бориши зарурлигини кўрсатади.

Жиноятчиликни олдини олиш – ҳар бир жамиятнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Айниқса, шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (қотиллик, жисмоний жароҳатлар, зўрлаш каби жиноятлар) жамият хавфсизлиги ва тараққиёти учун жиддий таҳдид солади. Шу сабабли, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида виктимологик ёндашувнинг шаклланиши ва ривожланиши муҳим аҳамият касб этади.

Виктимология – жиноятларнинг қурбонларини, уларнинг хусусиятларини ва жиноятчиликка қандай ҳолатларда дуч келишларини ўрганадиган фан бўлиб, унинг асосий мақсади – жиноятларнинг қурбонлари бўлган шахсларнинг хавфсизлигини таъминлашдир. Шундан келиб чиқиб, шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши қааратилган жиноятларнинг виктимологик профилактикасининг шаклланиши ва ривожланишини таҳлил этиш ва амалий жиҳатларини кўриб чиқиш лозим бўлади.

Виктимология жиноятларнинг қурбонлари ҳақида маълумотлар тўплаган ва уларни таҳлил қилган илмий соҳа сифатида ривожланиб бормоқда. Виктимологиянинг асосий вазифаларидан бири — жиноятларнинг қурбонларига айланиш эҳтимолларини олдини олиш ҳисобланади. Бу эса албатта, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва жамоат томонидан амалга ошириладиган чора-тадбирлар орқали бўлиши керак. Виктимологик

профилактика эса, жиноятларни олдини олишнинг ижтимоий, психологик ва ҳуқуқий усуллари ўз ичига олади. Виктимологик ёндашувни кўрсатишнинг муҳимлиги шундаки, у нафақат жиноятчиликнинг олдини олиш, балки потенциал қурбонлар билан ишлаш орқали улар жиноятларнинг қурбонига айланишининг олдини олиш керак. Бу жараёни шакллантиришда қуйидаги жиҳатлар муҳим аҳамиятга эга:

-Виктимологик таълим ва хабардорлик яъни жиноятчиликдан ҳимояланиш ва хавфсизликни таъминлашни ҳар бир шахс тушуниши кераклиги;

-Жиноятларнинг сабабларини таҳлил қилиш яъни жиноятларнинг юзага келишига сабаб бўлган ижтимоий, иқтисодий ва психологик омилларни ўрганиш;

-Виктимологик реабилитация қилиш бунда жиноятларнинг қурбонларига реабилитация ёрдамларини кўрсатиш;

Шахсга қарши жиноятлар бу жиноятчи томонидан бевосита шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказишга қаратилган ҳаракатлардир. Бу турдаги жиноятлар қуйидагиларни ўз ичига олади: қотиллик, тан жароҳатлари билан боғлиқ бўлган одамнинг соғлиғига оғир зарар етказадиган, турли даражадаги жисмоний зўравонлик, зўрлаш ва жинсий зўравонлик, жисмоний ва психологик зарар етказадиган жиноятлар бўлиб, айниқса аёллар ва болалар учун юқори хавф туғдиради. Бундай жиноятларнинг оқибатлари нафақат жисмоний, балки руҳий ва психологик травмаларни ҳам ўз ичига олади. Шу боис, виктимологик профилактика юқоридаги жиноятлар қурбонларининг руҳий ва жисмоний реабилитациясига алоҳида эътибор қаратиши керак. Шунингдек, ушбу жиноятларга нисбатан хавф-хатарлар, уларга дуч келиш эҳтимоллари ва уларнинг олдини олиш учун ўзгарувчан омилларни таҳлил қилиш муҳимдир. Виктимологик профилактиканинг шаклланиши жамиятда жиноятларни олдини олиш ва шахсни ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларга нисбатан ҳар томонлама хавфсизликни таъминлашнинг янги усуллари

ишлаб чиқишни талаб этади. Бу жараёнда қуйидаги асосий йўналишлар шаклланди.

-Виктимологик профилактикада биринчи навбатда жиноятларнинг эҳтимолий қурбонларини аниқлаш ва уларнинг хавф-хатарларини таҳлил қилиш лозим. Бу шахслар кўпинча ижтимоий, иқтисодий ёки психологик омилларга асосланган ҳолда кўпроқ жиноятларнинг қурбонига айланишади. Айниқса, ёшлар, аёллар, ногиронлар, кам таъминланган оилалар ва ёлғиз яшовчилар бундай хавф остида бўлиши мумкин.

-Жиноятчиликни олдини олишда, шахсий хавфсизлик ва ҳуқуқий маданиятни ошириш учун жамоатни хабардор қилиш ва ўқитиш зарур. Оммавий ахборот воситалари, мактаблар, ўқув юртлари ва жамоат жойларида хавфсизликни таъминлаш бўйича тренинглар, семинарлар ва курслар ўтказилиши керак. Бу, ўз навбатида, жиноятчиликка қарши курашда фаол қатнашиш ва хавфхатарларни тушунишга ёрдам беради.

-Жиноятларнинг қурбонларига психологик ёрдам ва реабилитация хизматлари кўрсатиш виктимологик профилактиканинг муҳим таркибий қисмидир. Бунга психотерапия, стрессни бошқариш методикаларини ўргатиш, жароҳатланган шахсларни руҳий жиҳатдан тиклаш хизматларини тақдим этиш киради.

-Жиноятларнинг қурбонларига ҳуқуқий ёрдам тақдим этиш ва уларга қонуний ҳимоя олиш имкониятини яратиш муҳимдир. Жиноятнинг қурбонига айланган шахснинг ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши, уларнинг адвокатлар ва ҳуқуқшунослар билан таъминланишини ташкил этиш керак. Шунингдек виктимологик профилактиканинг шаклланиши жараёнида бир қатор амалий муаммолар мавжуд:

-Профилактика чораларини амалга оширишда, айниқса жиноятларнинг қурбонларига ёрдам бериш учун ресурслар ва маблағлар етишмаслиги катта муаммо бўлиб қолмоқда. Бу ҳолатни ҳал қилиш учун давлат ва хусусий секторда ҳамкорликни кучайтириш зарур.

-Жиноятларнинг олдини олишга йўналтирилган ижтимоий тизим, психологик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар айрим ҳудудларда етарли даражада ривожланмаган. Бу муаммони ҳал қилиш учун ижтимоий хизматлар тизимини кучайтириш, хавфли гуруҳлар билан ишлашни яхшилаш керак. Кўплаб жамиятларда ҳуқуқий ва хавфсизлик маданиятининг пастлиги, хавф-хатарлар ҳақида маълумотнинг етишмаслиги мавжуд. Бу ҳолатни бартараф этиш учун ҳуқуқий таълимни кенгайтириш, ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш муҳимдир.

Ўзбекистон Республикасининг "Ички ишлар органлари тўғрисида"ги Қонуни¹⁴ (2, 4, 5, 6, 11, 15 ва 151-моддалар) профилактика инспекторларининг ушбу соҳадаги ишларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди. Профилактика инспекторлари ички ишлар органларининг асосий қуйи бўғини бўлиб, жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишда муҳим рол ўйнайди. Уларнинг виктимологик профилактика бўйича ишлари маҳаллий даражада (маҳаллалар, қишлоқлар, овуллар) амалга оширилади ва қонунийлик, очиқлик, шаффофлик принципларига асосланади (5 ва 6-моддалар).

Профилактика инспекторларининг виктимологик профилактика ишлари "Ички ишлар органлари тўғрисида"ги Қонуннинг 15 ва 15¹-моддаларига мувофиқ, ички ишлар органларининг таянч пунктлари ва маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари орқали ташкил этилади. Бу тузилмалар жамоатчилик билан ҳамкорликда фаолият кўрсатади ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик турларини амалга оширишга қаратилган. Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларга нисбатан виктимологик профилактика ишларини ташкил этилиши қуйидаги босқичлар ва чора-тадбирлар орқали амалга оширилади:

1. Ташкилий тузилма ва таркибни шакллантириш. Профилактика инспекторлари таянч пунктларида (15-модда) ва маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканларида (151-модда) фаолият кўрсатади. Таркибга профилактика катта

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун//<https://lex.uz/docs/3027843>

инспектори, профилактика инспектори, уларнинг жамоат тартибини сақлаш бўйича ёрдамчилари, хотин-қизлар масалалари бўйича инспекторлар, пробация инспекторлари, тезкор вакиллар ва патруль-пост хизмати ходимлари киради. Профилактика инспекторлари халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашининг қарори билан лавозимга тасдиқланади ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ҳисобот беради. Бу уларнинг маҳаллий жамоатчилик билан боғлиқлигини таъминлайди. Ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари (масалан, Миллий гвардия, бошқа ваколатли органлар ва жамоат тузилмалари вакиллари) ҳам жалб этилиши мумкин, бу 11-моддага мувофиқ, давлат органлари ва ташкилотлар билан ҳамкорликни кучайтиради.

2. Потенциал жабрланувчиларни аниқлаш ва хавфни баҳолаш.

Виктимологик профилактикада (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси қонунининг 44-моддаси) профилактика инспекторлари ғайриижтимоий хулқ-атвор кузатиладиган ёки ҳуқуқбузарликлар тез-тез содир бўладиган ҳудудларни (маҳаллалар, қишлоқлар) мунтазам назорат қилади. Масалан, ожиз аҳволдаги шахслар (ҳомиладор аёллар, вояга етмаганлар – 97 ва 104-моддалар), моддий жиҳатдан қарам бўлганлар (103-модда) ёки кўрқитиш объекти бўлиши мумкин бўлганлар (112-модда) аниқланади. Ички ишлар органларининг асосий вазифаларига мувофиқ (2 ва 4-моддалар), инспекторлар ҳуқуқбузарликларнинг сабабларини ва шарт-шароитларини аниқлайди, масалан, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатидаги жиноятлар (98 ва 106-моддалар) ёки эҳтиётсизлик орқасидаги ҳолатлар (102 ва 111-моддалар) учун хавфли омилларни ўрганади. Маҳалла даражада аҳоли билан суҳбатлар ўтказиш орқали потенциал жабрланувчилар (масалан, қийнаш қурбонлари – 110-модда) ҳақида маълумот тўпланади ва электрон шаклда ахборот алмашинуви амалга оширилади (11-модда).

3. Профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш.

Инспекторлар аҳолига ҳуқуқий тарғибот ўтказади: низоларни ҳал этиш усулларини ўргатади, ўзини ўзи мудофаа қилиш ҳуқуқи (100 ва 107-моддалар) ҳақида маълумот беради ва хужум ҳолатларида охириги зарурат тўғрисида хабардор қилади

(44-модда). Ихтисослаштирилган муассасаларга (45-модда) йўналтириш: жабрланувчиларга ҳуқуқий, психологик, тиббий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш таъминланади. Масалан, ўзини ўзи ўлдиришга ундаш (103¹-модда) ёки касаллик тарқатиш (113-модда) ҳолатларида тезкор ёрдам уюштирилади. Рақамли усуллардан фойдаланиш: ишонч телефонлари, веб-сайтлар ва чатлар орқали аҳолининг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтириш (44-модда). Бу маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари орқали ҳар кунлик асосда амалга оширилади. Ҳамкорлик: фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, давлат органлари ва жамоат тузилмалари билан биргаликда (11 ва 151-моддалар) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси дастурларини ишлаб чиқади ва амалга оширади. Умумий маънода Профилактика инспекторларининг шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси бўйича ишлари маҳаллий даражадаги ҳамкорлик ва мунтазам чора-тадбирлар орқали ташкил этилади. Бу ички ишлар органларининг асосий вазифалари (2 ва 4-моддалар) ва принципларига асосланади, жабрланувчиларнинг хавфсизлигини оширишга хизмат қилади. Натижада, жиноятлар сони камайиб, жамиятда ҳуқуқий маданият юксалади. Агар қўшимча чора-тадбирлар зарур бўлса, маҳаллий органлар билан ҳамкорликни кучайтириш тавсия этилади.

Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасини такомиллаштириш бўйича қуйидаги қисқача, аниқ ва амалий таклифларни келтириш мумкин:

1. Ҳуқуқий-ташкилий такомиллаштириш. “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунга “виктимологик профилактика” тушунчасини алоҳида ҳуқуқий категория сифатида киритиш, унинг мақсад ва вазифаларини аниқ белгилаш. Давлат органлари ўртасида аниқ вазифалар тақсимотини белгилаш: ИИБ, Соғлиқни сақлаш, Таълим ва Маҳалла тизимлари ўртасида ягона электрон ҳамкорлик механизмини жорий этиш. “E-victimology” ахборот тизимини яратиш, яъни потенциал жабрланувчилар ҳақида маълумотни электрон тарзда таҳлил қиладиган база ташкил этиш.

2. *Ахборот ва таълимий чоралар.* Аҳоли ўртасида виктимологик саводхонликни ошириш дастурларини амалга ошириш (телевидение, ижтимоий тармоқлар, мактаб ва ОТМларда махсус курслар). Ёшлар, аёллар ва ногиронлиги бор шахслар учун “жиноят қурбони бўлмаслик” бўйича профилактик тренинглар ва интерактив дарслар ташкил этиш. Ҳуқуқий таълим муассасаларида “виктимология ва профилактика” фанини жорий этиш.

3. *Психологик ва ижтимоий ёрдам тизимини кучайтириш.* Ҳар бир туман (шаҳар) даражасида бепул психологик ёрдам марказлари ташкил этиш, айниқса зўравонлик қурбонлари учун “ишонч телефонлари”ни 24/7 режимда ишлатиш. Жабрланувчиларни реабилитация қилиш дастурларини кенгайтириш, уларга ижтимоий мослашув ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш.

Ўзбекистон Республикасида шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикаси— бу нафақат ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, балки жиноят қурбони бўлиши мумкин бўлган шахсларни ҳимоя қилишга қаратилган тизимли чора-тадбирлар мажмуасидир. Бу соҳада охириги йилларда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида муҳим ҳуқуқий ва ташкилий ислоҳотлар амалга оширилди. Президент Ш.Мирзиёевнинг “ҳар бир маҳалла, ҳар бир хонадонда тинчлик ва хавфсизлик бўлиши шарт” деган ғояси айнан виктимологик ёндашувнинг мазмунини белгилаб бермоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мамлакатимизда виктимологик профилактиканинг ҳуқуқий базаси — “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонун, Президент қарорлари (жумладан, 2021 йил 2 апрелдаги ПҚ–5050-сон ва 2025 йил 3 январдаги ПҚ–1-сон қарорлар) ҳамда маҳалла тизимидаги “Хавфсиз хонадон”, “Хавфсиз кўча”, “E-ijtimoiy profilaktika” каби механизмлар — амалий жиҳатдан самарали тизимни яратишга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, мавжуд тизимда қатор муаммолар ҳам мавжуд: ҳуқуқий асосларда виктимологик профилактика тушунчасининг аниқ белгиланмагани, давлат органлари ўртасида вазифалар тақсимотининг етарлича аниқ эмаслиги, жабрланувчилар учун психологик ва

ижтимоий ёрдам тизимининг чекланганлиги ҳамда жиноят қурбонларига оид аниқ статистиканинг очик эмаслиги шулар жумласидандир. Шу боис, шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасини такомиллаштириш учун қуйидаги йўналишлардаги ишлар долзарб ҳисобланади:

— қонунчиликда “виктимологик профилактика” атамасини мустақил ҳуқуқий категория сифатида мустаҳкамлаш;

— профилактика инспекторларининг малакасини ошириш ва жамоатчилик билан ҳамкорлигини кенгайтириш;

— жабрланувчилар учун психологик ва ҳуқуқий ёрдам марказларини кўпайтириш;

— “E-victimology” ахборот тизимини яратиш ва рақамли мониторингни йўлга қўйиш;

— аҳоли ўртасида ҳуқуқий ва виктимологик маданиятни юксалтириш. Хулоса қилиб айтганда, виктимологик профилактика жиноятчиликка қарши курашишнинг замонавий, инсонпарвар ва илмий асосланган йўналиши ҳисобланади. Унинг самарали амалга оширилиши фақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг эмас, балки бутун жамиятнинг — давлат, маҳалла, таълим муассасалари ва фуқароларнинг биргаликдаги фаоллиги орқали таъминланади. Фақат шундай тизимли ёндашув орқали шахс ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш, жиноят қурбонларини камайтириш ва хавфсиз жамиятни барпо этиш мумкин бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ:

Расмий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев. RF-5948-сонли Фармон, 28.01.2020. Режим: <https://president.uz>

2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Режим: <https://lex.uz/docs/111453#240506>

3. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари тўғрисида. Режим: <https://old.gov.uz/uz/news/view/25129?utm>

Илмий мақолалар ва нашрлар

1. Nimatov Sh. N., va бошқалар. Yoshlar va xotin-qizlar jinoyatchiligining oldini olishda normativ-huquqiy asoslar va ijtimoiy profilaktika mexanizmlari. *Obrazovanie Nauka i Innovatsionnye Idei v Mire*, 2025, T. 79, № 2, s. 143–157.
2. Mamatov Sh. I. O'. Tovarlarining sifati va xavfsizligini ta'minlashda fuqarolik-huquqiy shartnomalarning o'rni. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2025, T. 2, № 3, s. 143–146.
3. Ahmad o'g'li C. M., Choriev M. A. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro mexanizmlar.

Ахборот ва онлайн манбалар

1. President Mirziyoyev comments on recent fight in Uzbekistan against criminal authorities and corruption. *Kun.uz*, 22.12.2023. Режим: <https://kun.uz/en/news/2023/12/22/president-mirziyoyev-comments-on-recent-fight-in-uzbekistan-against-criminal-authorities-and-corruption?utm>
2. Manual Crimes Against Life and Health. UNDP Uzbekistan. Режим: <https://www.undp.org/uzbekistan/publications/manual-crimes-against-life-and-health?utm>
3. Kriminogen vaziyati og'ir hududlardagi mahallalarda yangi profilaktika mexanizmlari ishga tushiriladi. *UZA*. Режим: https://uza.uz/uz/posts/kriminogen-vaziyati-ogir-hududlardagi-mahallalarda-yangi-profilaktika-mexanizmlari-ishga-tushiriladi_767961?utm
4. Huquqbuzarliklarning ijtimoiy profilaktikasi samaradorligi oshiriladi. *Yuz.uz*. Режим: <https://yuz.uz/news/huquqbuzarliklarning-ijtimoiy-profilaktikasi-samaradorligi-oshiriladi?utmm>